

Cahiliye Dönemi Araplarında Hukukun Kaynağı Problemi

Mustafa Kelebek | 0000-0001-8857-6431 | mustafa.kelebek@neu.edu.tr

Doç. Dr. | Yakın Doğu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı | Lefkoşa, KKTC

ROR ID: 02x8svs93

Emre İlbars (Sorumlu Yazar) | 0000-0002-8359-8364 | emre.ilbars@neu.edu.tr

Uzm. Öğr. Gör. | Yakın Doğu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı | Lefkoşa, KKTC

ROR ID: 02x8svs93

Öz

İslam öncesi Arap Yarımadası, çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerin etkisi altında olan bir bölgeydi. Bu dönemde Cezîratü'l-Arab çöldeki bedevi kabilelerinden, şehirleşmiş Hadarî topluluklara kadar geniş bir yelpazede yaşam biçimleriyle tanınmaktaydı. Özellikle Müşrikler, putperest inanç sistemine sahip olan ve çeşitli tanrı ve tanrıçalara tapınan Araplar olarak bilinmekteydiler. Bu şirk inançları, kabile taassubuyla birleştiğinde Arap toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının oluşmasında ana role sahipti. Zira Cahiliye dönemi Araplarının dinî ve kabilevî bağları, insanların kimliklerini belirlemede ve toplumsal yapıyı korumada önemli bir rol oynamaktaydı. Ancak bu toplumun yaşam tarzı, çeşitli sosyal ve dinî sorunları da beraberinde getirdi. Putperestliğin hâkim olduğu bu ortamda merkezi bir devlet sistemine de sahip olmamaları bu problemleri daha da derinleştirdi. Çünkü o dönemde Arap Yarımadası'nda yaşayan kabileler, genellikle kendi içlerinde kabile asabiyetine dayanan özerk bir toplum olarak hareket etmekteydiler. Cahiliye dönemi Araplarında hukuk sistemi şirk ve kabile asabiyeti çevresinde şekillenmişti. Bu sebeple İslam öncesi Arap toplumunun hukukunun incelenmesi, hukukun kaynağını ve evrimini anlamak açısından değerlidir. Zira Cahiliye dönemindeki hukuki uygulamalar, sonraki hukuk sistemlerine olan etki ve benzerlikleri bakımından hukukun evrimini anlama konusunda bir anlayış sağlayabilir. Bu bağlamda, geçmişten gelen tecrübelerin ve örneklerin, günümüzdeki hukuk anlayışını ve uygulamalarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığı düşünülebilir. İslam öncesi Arap toplumunda hukukî anlaşmazlıklar genellikle kabile içerisinde çözüldü. Kabile liderleri, toplumun düzenini sağlamak ve çatışmaları önlemek için otorite konumundaydılar. Ancak bu sistemin hem temellendirilmesinde hem de uygulanmasında önemli problemler de vardı. Nitekim kabileler arasında sürekli bir rekabet ve çatışma ortamının içerisinde bir hukuk sisteminin uygulanması bu hukuk sisteminin kaynağının sorgulanmasını da beraberinde getirmişti. Çünkü Cahiliye toplumunda yazılı bir hukuk sistemi yoktu ve adalet, genellikle kabile liderlerine ya da kişisel yetki ve kabul görmüş ahlaki normlara dayanıyordu. Özellikle de Hadarî toplumun bu sisteme dahil olmasıyla birlikte daha da karmaşık bir hukuk yapısı ortaya çıkmıştı. Zira ticaretin ve farklı kültürlerin etkileşimleri yeni hukuki ihtiyaçları beraberinde getiriyordu. Bununla birlikte dinî inançlar da hukukun belirlenmesinde etkiliydi. Cahiliye Arapları için, bazı hukuki kavramlar ve kurallar, putperest inançlarla ilişkilendirilmişti. Buna bağlı olarak da Cahiliye dönemi Araplarında hukukun kaynağı genellikle geleneksel normlardan, adetlerden ve liderlerin otoritesinden gelmekteydi. Ancak her iki

toplumda da yazılı hukuk belgelerinin ve şehir yaşamının etkisiyle hukukun daha karmaşık bir yapıya evrildiği görülmektedir. Biz de bu çalışmamızda risalet öncesi Cahiliye toplumunda, hukuk algısı ve hukukun kaynağının ne olduğu konusunu değerlendirerek söz konusu karmaşık yapıyı daha da anlaşılabilir hale getirmeyi hedeflemekteyiz. Bunun için de öncelikle hukuk kurallarının vâzı ve temel prensipleri açısından, hukuk sistemleri özetle incelenmektedir. Çalışmamızda Hz. İbrahim ve İsmail Peygamberlerden itibaren merkezi konuma sahip olan Mekke şehri ve bünyesindeki Ka'be merkezli bir tarih algısının, Araçlar üzerindeki hukuki etkinliği ve İslam risaletine aykırı yönlerine yer verilmektedir. Aynı zamanda bu toplumda yürürlükte olan ve İslam risaletiyle çelişen ilkelerine de işaret edilmektedir. Bu değerlendirmeleri yaparken söz konusu düzenin günümüzdeki modern hukuk sistemleriyle benzerlik ve farklılıklarına değinilmesi konuya daha bütüncül pencereden bakabilmemize imkân sağlayabilir. Zira günümüzdeki modern hukuk sistemleri, yazılı yasalar, anayasalar ve kurumsallaşmış yargı mekanizmalarıyla şekillenir. Bu yönüyle de hukuk, genel olarak kişiler arası ilişkileri düzenleyen, ahlaki değerlere bağlı, topluma katkı sağlamayı hedefleyen ve yaptırımcı nitelik taşıyan bir kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre de hukukun axiolojik, finalist ve normatif nitelikler taşıması beklenir. Cahiliye dönemindeki hukuk sistemiyle aralarındaki en temel farklardan birinin de bu olduğu düşünülebilir. Bu yönüyle çalışmamızda İslam hukuku ve Siyer ilmi kapsamında İslam öncesi Arap toplumunda hukukun kaynağına dair interdisipliner olarak incelenen konular, Cahiliye dönemi ve öncesindeki toplumsal yapıların karmaşıklığını ve çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslam hukuku, İslam Tarihi, Cahiliye Dönemi Hukuku, Daru'n-Nedve, Nesî Uygulaması.

Atıf Bilgisi

Kelebek, Mustafa – İlbars, Emre. “Cahiliye Dönemi Araçlarında Hukukun Kaynağı Problemi”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2024), 264-284. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.1.11>

Geliş Tarihi	18.03.2024
Kabul Tarihi	25.06.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Yazar Katkı Düzeyleri	Yazarlardan Doç. Dr. Mustafa Kelebek, hukukun tanımı, içeriği, unsurları, Cahiliye dönemi hukuk sistemindeki problemler, hukukun kaynağı, salt akla dayalı hukukun temeli, vahye dayalı hukuk sistemi gibi konularda katkı sağlamıştır. Öğr. Gör. Emre İlbars ise, Cahiliye döneminde Araçların toplumsal yapısı, Cahiliye hukukun tarihsel süreci, vahye dayalı hukukun nizamın tarihi zemini, cahiliye döneminde idari otorite gibi konularda çalışmaya katkı sunmuştur.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

In The Jahiliya Arabs the Problem of The Source of Law

Mustafa Kelebek | 0000-0001-8857-6431 | mustafa.kelebek@neu.edu.tr

Assoc. Prof. | Near East University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law | Nicosia, KKTC

ROR ID: 02x8svs93

Emre İlbars (Sorumlu Yazar) | 0000-0002-8359-8364 | emre.ilbars@neu.edu.tr

Specialist Lec. | Near East University, Faculty of Theology, Department of Islamic History | Nicosia, KKTC

ROR ID: 02x8svs93

Abstract

The pre-Islamic Arabian Peninsula was a region under the influence of various sociocultural dynamics. In this period, Jazīrat al-Arabiyya was known for a wide range of lifestyles, from Bedouin tribes in the desert to urbanised Hadarī communities. Especially the polytheists were known as the Arabs who had an idolatrous belief system and worshipped various gods and goddesses. These beliefs of theirs, combined with tribal fanaticism, were one of the main factors in forming the structure of the society in question. Religious and tribal ties of the Arabs of the Jahiliyya period played an important role in determining the identity of the people and protecting the social structure. However, the lifestyle of this society brought along various social and religious problems. In particular, issues such as ensuring justice, resolving inter-tribal disputes and social inequality were among the important problems faced by this society. The fact that they did not have a centralised state system in this environment where idolatry and polytheism were dominant further deepened this problem. Because the tribes living in the Arabian Peninsula at that time generally acted as an autonomous society based on tribal asabiyyah within themselves. Tribal leaders were in a position of authority to maintain the order of society and prevent conflicts. However, there were also significant problems in both the justification and implementation of this system. Because the implementation of a legal system in an environment of constant competition and conflict between the tribes brought about the questioning of the source of this legal system. Because there was no written legal system in the Jahiliyya society and justice was generally based on tribal leaders or personal authority and accepted moral norms. Especially with the inclusion of Hadarī society in this system, a more complex legal structure emerged. Because trade and the interaction of different cultures brought new legal needs. In addition, religious beliefs were also effective in determining the law. Because for the Jahiliyya Arabs, some legal concepts and rules were associated with pagan beliefs. Accordingly, the source of law in the Arabs of the Jahiliyya period generally came from traditional norms, customs and the authority of leaders. However, it is seen that the law evolved into a more complex structure with the influence of written legal documents and urban life in both societies. In this study, we aim to make this complex structure more understandable by evaluating the perception of law and the source of law in the pre-prophetic Jahiliyyah society. For this purpose, first of all, legal systems are briefly analysed in terms of the author of the rules of law and their basic principles. In our study, the legal effectiveness of

the perception of history centred on the city of Mecca and the Ka'ba, which has a central position since the Prophets Abraham and Ishmael, on the Arabs and the aspects contrary to the Islamic prophecy are included. The principles in force in this society that contradict the Islamic Prophethood are pointed out. At the same time, mentioning the similarities and differences of this order with today's modern legal systems may allow us to look at the subject from a more holistic perspective. Modern legal systems are shaped by written laws, constitutions and institutionalised judicial mechanisms. A fair and egalitarian system is created based on the principle of the rule of law and impartial judiciary. In general, law can be defined as a set of rules that regulate interpersonal relations, adhere to moral values, aim to contribute to society and have a sanctioning character. According to this definition, law is expected to have axiological, finalist and normative qualities. In fact, it can be considered that this is one of the most fundamental differences between them and the system in the jahiliyyah period. In this respect, the interdisciplinary issues examined in our study on the source of law in pre-Islamic Arab society within the scope of Islamic law and the science of Siyar reflect the complexity and diversity of the social structures in the Jahiliyya period and before.

Keywords

Islamic Law, Islamic History, Jahiliyya Period Law, Dar al-Nadwa, Nesi Practice.

Citation

Kelebek, Mustafa – İlbars, Emre. "In The Jahiliya Arabs the Problem of The Source of Law". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 10/1 (June 2024), 264-284. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2024.10.1.11>

Date of Submission	18.03.2024
Date of Acceptance	25.06.2024
Date of Publication	30.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Author Contribution Levels	One of the authors, Assoc. Dr. Mustafa Kelebek contributed to subjects such as the definition of law, its content, its elements, the problems in the legal system of the Ignorance period, the source of law, the basis of law based on pure reason, and the legal system based on revelation. Lecturer See. Emre İlbars, on the other hand, contributed to the study on subjects such as the social structure of the Arabs in the period of ignorance, the historical process of law in ignorance, the historical basis of the system based on revelation, and administrative authority in the period of ignorance.
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Cahiliye dönemi, İslam öncesi Arap toplumunun yaşadığı dönemi ifade eder. Cahiliye döneminde kabile yapısı, toplumun temelini oluşturuyordu. Bu dönemde, Arap Yarımadası'nda kabileler çöl ortamında göçebe ve yerleşik hayat sürmekteydiler. Buna bağlı olarak da Cahiliye dönemi Arap toplumunda hukuk sistemi genellikle kabile liderlerinin kararlarına ya da örfî uygulamalara dayanıyordu.¹ Hukukun yazılı olmaması, kararların öngörülemez ve çoğu zaman adil olmayan sonuçlara yol açabildiği bilinmektedir. Ayrıca söz konusu toplumda kadınlar ve köleler de ikinci sınıf vatandaşlar olarak kabul ediliyordu.² Özellikle kadınlar miras hakları ve toplumsal statüleri bakımından haksızlığa uğruyorlardı.³ Ancak İslam'ın ortaya çıkışı ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği, bu toplumsal düzeni köklü bir şekilde değiştirdi.⁴ İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte Cahiliye dönemi Arap toplumunun hukuk sistemine önemli bir olumlu etki yapmıştır. Zira Hz. Peygamber'in getirdiği İslam öğretileri, adaletin teminat altına alınması, insan haklarının korunması ve hukukun daha adil ve öngörülebilir bir yapıya kavuşturulması için bir devrim niteliği taşımıştır. Özellikle de bu ahlakî değerlere bağlı yazılı hukuk sisteminin ortaya çıkmasıyla birlikte cezâ ve medenî hukuk alanlarında önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.⁵ Bu inşaî değişiklikler, Cahilî Arap toplumunda hukuk sisteminin adil, dengeli ve insan haklarına saygılı bir yapıya dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle Hz. Peygamber'e vahyedilen İslam dinin ortaya çıkışı insanlık tarihinin bir dönüm noktası olduğu düşünülebilir. Çünkü Cahiliye döneminde adaletin sağlanması, güvenlik ve toplumsal düzeni koruma gibi konularda ciddi problemler vardı.⁶ Bu durum, geniş coğrafyalara yayılan Arap toplumlarının karşılaştığı bir sorundu ve çözüm bulunması gerekiyordu.

İslam'ın ortaya çıkışı ve Hz. Peygamber'in getirdiği vahiy, bu toplum arasında bir dönüşüm başlattı. İslam, tek bir Allah inancı etrafında birleşmeyi ve toplumsal adaleti

¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin Mektebetü'n-Nehda, 1969), 4/572-573.

² Halîl Abdülkerîm, *el-Arab ve'l-Mer'etu, Hafriyyetün fi'l-İstiri'l-Muhayyem* (Beirut: Dârü'l-intişârî'l-Arabî, 1998), 20.

³ Salih b. Sa'd es-Sahmî, *el-Kutûf ed-Devânî fi Şerhi Nûniyyeti'l-Kahtânî* (Cezair: Dârü'l-Mîrâsî'n-Nebevî, 1435), 498.

⁴ Emre İlbars, "Muhammed Reşid Rıza'nın el-Vahyu'l-Muhammedî Eseri Bağlamında Peygamber Tasavvuru ve İslah Düşüncelerinin Değerlendirilmesi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkileri Merkezi Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 239.

⁵ Söz konusu yazılı hukuk sisteminin bir parçası olan miras konusu ile ilgili ayet için bkz; "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklerle pay vardır; yine anne babanın ve akrabasının bıraktıklarından kadınlara da pay vardır." Nisa 4/7.

⁶ Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Thk. Mustafa es-Sakka (Beirut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1405), 394.

vurguluyordu.⁷ Neticede kabilecilik ve aşiretçilik gibi eski yapılar zayıflarken toplumların tevhid ekseninde şekillenen hukuk sistemi etrafında bir araya gelmesine yardımcı oldu. İslam Hukuku, adaletin sağlanması ve toplumsal düzenin korunması için önemli bir araç haline geldi. Bu hukuk sistemi, Kur'an-ı Kerim'den ve Hz. Peygamber'in hadislerinden istinbat edilen hükümlerden oluşuyordu.⁸ İslam Hukuku, adaletin sağlanması, mülkiyet haklarının korunması, aile ve miras konularının düzenlenmesi gibi birçok alanda söz konusu topluma rehberlik sağladı.⁹ Özellikle Yemen ve Hicaz gibi bölgelerde, İslam Hukuku'nun getirdiği ilkeler toplumsal barışı ve istikrarı güçlendirdi. Adaletin sağlanması ve hukukun üstünlüğü ilkesi, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemekte ve toplumsal çatışmaları önlemekte önemli rol oynadı. Bu nedenle, İslam'ın vazettiği hukuk sisteminin tesis edilmesi, Arap Yarımadası'nda yaşayan toplumlar için dönüştürücü bir değer ifade etti. İslam, adalet, barış ve toplumsal düzenin sağlanması için bir çerçeve sunarak, insanlığın ortak ihtiyaçlarına cevap vermiştir. İslam, Arap toplumunun Müslüman olduktan sonra da geçmişte yaşadığı sorunları hakkani ölçülerle çözüme bağlayarak evrensel bir değere sahip olduğunu günümüze kadar göstermiştir.

1. Cahiliye Dönemi Araplarının Toplumsal Yapısı

İslam öncesi dönemde Arap yarımadasında kabilevî yaşam tarzı hakimdi.¹⁰ Yemen ve Hicaz bölgesindeki kabileler ise, bu coğrafyada uygun gördükleri yerlerde şehirler ve kasabalar kurmuşlardı.¹¹ Ancak, çoğu kabile, koyun, keçi ve deve sürülerini yanlarında taşıyarak çöllerde yaşıyordu. Otlak sağlamak için verimli topraklara göç etmek, Arapların göçebe yaşam tarzının bir parçasıydı. İslâmiyet'in doğuş yıllarında, bölgede Yahudiler, Hristiyan Rumlardan küçük bir grup ve bazı İranlılar dışında, halkın çoğunluğu putperest Araplardan oluşuyordu.¹² Kaynukaoğulları ve Nadiroğulları gibi bazı Yahudi ve Hristiyan gruplar ile İranlı kabilesi dışında, Araplar bölgenin hâkim etnik grubunu oluşturuyordu.¹³ Bu dönemde, çöllerdeki göçebe yaşam tarzı, Arap toplumunun temel özelliklerinden biriydi ve İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte bu yaşam tarzında da değişimler başlamıştır. Göçebe yaşam tarzının hâkim olduğu bu dönemde taassuba dayalı düzenin getirdiği problemler

⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", *Mîlel ve Nihal* 13/1 (Ağustos 2016), 73.

⁸ Nisâ, 4/7.

⁹ Muhammed Hudarî, *Târihu't-teşrî'ül-İslâmî* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1985), 35-80; Abdulvehhab Hallaf, *İlmu usuli'l-fikh* (Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslamiyye, 2002), 34-35.

¹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*, 4/ 526.

¹¹ Adem Varıcı, *Câhiliye Devrinde Bedeviler ve Sosyo-Kültürel Hayatları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2023), 24.

¹² Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-Nihal* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413), 3/653; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", *Mîlel ve Nihal* 11/1 (Nisan 2016), 13.

¹³ Varıcı, *Câhiliye Devrinde Bedeviler ve Sosyo-Kültürel Hayatları*, 24, 25.

Arap kabileleri arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü için mevcut olan Cahiliye hukukun otoritesini sorgular hale getirmeye başlamıştı.

Cahiliye dönemi Arap toplumunda, adet ve geleneklere dayalı bir hukuk sistemi bulunuyordu.¹⁴ Ancak bu sistem genellikle belirsiz ve tutarsızdı. Zira Cahiliye döneminde hukukun kaynağı, genellikle gelenekler, kabile liderlerinin kararları ve yerel uygulamalardan oluşuyordu.¹⁵ Cahiliye kültüründe var olan bu gelenekler insanlar arasında hukukun belirlenmesinin yanı sıra toplumsal değerlerini de önemli ölçüde etkilemekteydi. Nitekim Hz. Peygamber döneminde Yemen'den Resulullah'la görüşmeye gelen bir heyetin Medine'den ayrılacakları esnada, Allah Rasulü'nün heyete eşlik etmesi için Muâviye'yi göndermesi ve yolda heyetin lideri Vâil b. Hucr (ö. 51/671 [?]) ile Muâviye (ö. 60/680) arasındaki şu diyalog Cahiliye kültürünün toplumsal ilişkileri belirlemede ne denli etkili olduğunu göstermektedir; Vâil b. Hucr devesiyle yolculuk yaparken kızgın çöl kumlarında yalınayak yürüyen Muâviye ondan devesine binme izni vermesini istemiştir. Ancak Vâil b. Hucr, ona "Sen kralların bineğine binecek bir adam değilsin!" diyerek onu küçümsemiştir. Daha sonra Muâviye bu olayı Hz. Peygamber'e anlatınca, Rasulullah "O kişide Cahiliye kibri vardır." şeklinde cevap vermiştir.¹⁶ Bu olay aslında Cahiliye dönemi toplumunun içerisinde buldukları kültürün onların yaşamını her yönden etkilediğine de işaret etmektedir. Hal böyle olunca Cahiliye döneminde hukuk sisteminin de bu kültürden etkilenmemiş olduğunu düşünmek doğru olmaz. Zira söz konusu sistemin kaynakları, adil ve tutarlı bir hukuk sistemini oluşturmak için hakkani bir temel sağlamıyordu. Bununla birlikte anlaşmazlıkların çözümü için güvenilir bir hukuk sisteminin olmaması, toplumsal huzurun ve adaletin sağlanmasını da zorlaştırıyordu. Ayrıca, farklı kabileler arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümü için ortak bir otoritenin olmaması, toplumsal bütünlüğü zayıflatıyordu. Çünkü böyle bir hukuk sisteminde, bazı durumlarda güçlü kabilelerin, hâkimiyetlerini kullanarak zayıf kabileleri kontrol altında tutma eğilimleri gözlemlenebiliyordu. Kimi zaman bu zorbalığa da dönüşebiliyor ve bu durum da toplumsal tabakalar arasındaki makasın daha da açılmasına yol açabiliyordu. Bu sebeple Cahiliye toplumunda adaletin hâkim olduğu, insana nesebe dayalı değil ahlaka dayalı bir değer biçildiği ve herkesin eşit bir şekilde yargılanacağı bir hukuk sisteminin kurulma ihtiyacı hasıl olmuştu.

2. Hukuk Nedir ve Hukukun Kaynağı Nelerdir?

İnsan, sosyal bir varlıktır ve sosyal hayatını düzenleyen kurallara ihtiyaç duyar. Bu kurallar, toplumun bütün bireylerini bağlaması ve ortak yaşamı kolaylaştırması açısından

¹⁴ Mahmûd Şükrî Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî (Beyrût: Dâru'l-İlmiyye, 2009), 1/14.

¹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 1/4.

¹⁶ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1418), 1/264.

önem taşımaktadır. Bu da temelde iki sorunun cevabı ile ortaya konursa, mantıklı bir yol izlenmiş olur: “hukuk nedir?” ve “hukukun kaynağı nedir?” Hak kelimesinin çoğulu olan “hukuk”, toplumsal hayatı düzenlemek amacıyla konulan, maddi yaptırıma sahip düzenleyici kurallar bütünüdür. Bir başka ifadeyle “hukuk”, aynı sosyal değerleri benimseyen bir toplumun, ortak varlığını sürdürmesini sağlayan kurallardır. Bu kuralların dayandığı kaynak ise, ya “salt akıl” olur, ya da “vahiy” olur.¹⁷ Ayrıca hukuk, bir toplumda düzeni sağlayan kuralların bütünü olarak da tanımlanabilir. Bu kurallar, insanların davranışlarını düzenlemek ve toplumsal ilişkilerini belirlemek amacıyla oluşturulur. Hukuk, adaletin sağlanması, hakların korunması ve toplumun refahının artırılması gibi amaçlar doğrultusunda ortaya çıkar.

Cahiliye dönemi hukuk sisteminde ise, adaletin ve hukukun belirsizlik içinde olduğu bir yapıdan söz edilebilir. Zira bu dönemde, kabile liderleri ve yerel adetler, toplumsal düzeni sağlama ve anlaşmazlıkları çözme konularında belirleyici rol oynardı. Ancak, bu sistemde hukukun nesnel bir temeli ve yazılı bir düzeni yoktu. Geleneksel normlar ve adetler, toplumun hukuki düzenlemelerine yol gösteriyordu. Günümüzde ise modern hukuk sistemleri, yazılı yasalar, anayasalar ve yargı kararlarıyla şekillenir. Hukukun üstünlüğü ve tarafsız yargı ilkesi temel alınarak, adil ve eşitlikçi bir sistem oluşturulmaya çalışılır. Bu bağlamda, Cahiliye dönemi hukuk sistemi ile günümüz modern hukuk sistemi arasında yazılı hukuk kurallarının ve kurumsallaşmış yargı mekanizmalarının varlığı en belirleyici fark olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda İslam hukukuyla birlikte hukukun evrensel ilkeleri ve insan haklarıyla uyumlu, daha yapılandırılmış bir hukuk sistemi ortaya çıkmıştı. Bunun en somut örneklerinden biri de Cahiliye döneminde, intikam veya diyet ödenerek çözülmüş gibi görünse de aslında kabile taassubuna dayalı kan davalarıdır.¹⁸ Bu olaylar genellikle kabile fertlerinin veya ailelerinin onurunu korumak, haklarını savunmak veya geçmişteki bir haksızlığı telafi etmek amacıyla gerçekleşmiştir. Ancak, kan davası geleneği, bir döngü haline gelmiş ve bir öç alma kültürüne dönüşmüştür.¹⁹ Kan davaları, genellikle nesilden nesille aktarılan bir gelenek olarak devam etmiş ve toplumsal huzuru tehdit eden bir unsur olmuştur.²⁰ Bu dönemde, adaletin sağlanması için resmi bir merci bulunmaması, kan davalarının yaygınlaşmasına ve devam etmesine yol açmıştır. Her kan davası yeni bir intikam döngüsünün başlangıcı olmuş ve toplumda sürekli bir gerilim ortamı oluşturmuştur. İslam'ın zuhuruyla kan davalarını çözen ilkeler vazedilmiştir. Adaletin sağlanması için resmi bir merci oluşturulmuş ve kan davalarının yerini adil bir yargı sistemi almıştır. Bu sayede, kan davaları yerine daha barışçıl çözüm yolları benimsenmiş ve toplumda huzur ve istikrar sağlanmıştır. Bu yönüyle herhangi yazılı bir kaynağa dayanmayan Cahiliye dönemi hukuk sisteminin ilgası ile Kur'an-ı Kerim ve Hz.

¹⁷ M. Akif İnan, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2009), 104.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/97.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/97.

²⁰ Şihâbuddîn Ahmed b. Abdolvahhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk. Dr. Ali b. Mulhim (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 6/62.

Peygamber'in sünnetleri çerçevesinde şekillenen İslam hukukunun kaynaklığı ile ortaya çıkan yeni hukuk sistemi daha düzenli ve somut bir kuralları beraberinde getirmiştir.

2.1. Salt Akla Dayalı Hukuk

Hukuk araştırmacılarının “hukuk” lafzına yükledikleri tanımlardan şöyle bir özet çıkarılabilir: “Hukuk; kişinin diğer kişilerle olan münasebetlerini düzenleyen, aksiolojik, finalist ve normatif kurallar bütünüdür”.²¹ Bu tanımdan, bütün hukuk sistemlerinde hukukun üç özellik taşıması gerektiği anlaşılır; Bunlardan birincisi hukukun aksiolojik olduğudur. Yani toplumun ahlak değerlerine bağlıdır. İkincisi ise hukukun finalist olduğudur. Yani topluma vermek istediği bir toplumsal katma değer ve hedefi vardır. Sonuncusu ise hukukun normatif olduğudur. Yani yaptırımcı ve kesin çözüm odaklıdır. Bu üç özelliğe bağlı olarak da akla dayalı hukuk kurallarının üç örneği ön plana çıkar. Bunlar milattan önce Hz. Yusuf ve Hz. Musa peygamberlerin zamanında Mısırda etkin olan Fir'avnî sistemdir. Kur'ân-ı Kerîm, Fir'anv'nın “ben en büyük kanun koyucu Rabbim” dediğini beyan eder ve bunun bir “azgınlık” olduğunu bildirir.²² Bunun yanı sıra Roma Hukuk sistemi de günümüz demokratik sistemlerinin kaynağı sayılır.²³ Çünkü bu sistemde kanunlar, tek kişi tarafından değil, imparator, senato ve rahipler sınıfı şeklinde üçlü erk tarafından yapılır. Günümüz demokratik sistemlerinde ise bu “üçlü erk” otoritesinin yerini “meclis” almıştır. Bu sistemlerin sonuncusu ise Cahilî şirk sistemidir. Bu sistemde kabile reislerinin tabii üyesi olduğu Darunmedve etkin bir kanun koyucu rolü üstlenmiştir. Her kabilenin reisi, tabii olarak “Dârunmedve” üyesidir. Bu durum, günümüz demokratik sistemlerdeki seçim bölgelerini andırır. Kırk yaşını doldurmayan kabile reisi olamaz. Bu durum günümüz demokratik sistemlerdeki milletvekili seçilme yaşı gibi özelliklerle benzerlik gösterir. Dârunmedve'nin sınırsız yetkiyle karar alması da günümüz demokratik sistemlerdeki meclisleri andırır. Ne var ki, kabile reisleri ve Cahiliye toplumu önceden kalan vahiy kalıntılarına bağlıydılar. Mesela, haram aylarında kan dökmeme, Ka'be'yi tavaf etme, göklerin ve yerin Allah tarafından yaratıldığı... gibi vahye bağlı gerçekleri kabul ederler.²⁴ Ancak bazı sebeplerden dolayı bu kabullerine aykırı kararlar alırlar. Bu kararların en önemlilerinden birisi de “nesî” yapmalarıdır. Yani haram aylarında ekonomik durumları bozulduğunda, Dârunmedve'de toplanarak içinde buldukları haram ayını ertelerler ve ayların düzenini bozarak yağma yaparlar.²⁵ Kız çocuklarını diri diri öldürürlerdi.²⁶ Ka'beyi ıslık çalarak çıplak tavaf ederlerdi.²⁷ Kendilerini tanrısal yetkili kabul edip şirk koşarları. Allah'ın yüceliğini ve yaratıcılığını kabul ederlerdi.²⁸ Allah'a, ancak putlarının aracılığı ile

²¹ Ömer Demir vd., *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992), 133.

²² Mü'min 40/26; Naziât 79/17, 24.

²³ Ziya Umur, *Roma Hukuku* (İstanbul: Üniversiteler Matbaası, 1970), 73.

²⁴ Tevbe 9/36; Enfâl 8/35; Zümer 39/38.

²⁵ Tevbe 9/37.

²⁶ En'âm 140, 151; Tehvîr 8-9.

²⁷ Enfâl 8/35.

²⁸ Zümer 39/38.

ulaşılabilirliği kuralını benimseyip putlara taparlardı. Her kabilenin bir putu, her put için bir “tapınak” vardır. Ka'beyi de bir tapınak olarak kabul ederler.

2.2. Vahye Dayalı Hukuk

Kur'an-ı Kerim, Allah Teala'nın Cebrail vasıtasıyla tedricen Hz. Peygamber'e gönderdiği hukukî ve toplumsal mesajları barındıran ilahî bir kitaptır. Kur'an'ın tedricen indirilmesi insanlığın ruhsal ve toplumsal ihtiyaçlarına uygun olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Kur'an'ın bu tedriciliği, ilahî tebliğini toplumun daha kolay benimsemesine zemin hazırlamıştır. Zira zamanla gelişen toplumsal ve bireysel sorunlara Kur'anî hükümlerle cevaplar üretilmiştir.²⁹ Bununla birlikte Kur'an'ın tedricen indirilmesi, müminlere Allah'ın hikmeti ve kudreti hakkında derin düşünme fırsatı sunmuş ve imanlarını daha da sağlamlaştırmıştır. En önemlisi ise inananları eğitmek ve rehberlik etmek için bir öğretim aracı olarak kullanılmıştır.

Kur'an'daki ayetlerin yaklaşık üçte ikisi Mekke, geri kalanı ise Medine dönemine aittir.³⁰ Mekke dönemi ayetleri, dinin temellerini, iman esaslarını ve dine daveti içeren hükümleri içerirken, Medine döneminde inen ayetler ise, muhteva olarak genelde zekât, oruç, hac gibi ibadetleri ve toplumsal hayatı etkileyen cinayet, hırsızlık, zulüm, zina gibi hukukî yaptırımları ele almaktadır.³¹ Bu yönüyle de Cahiliye dönemi Araplarında benzeri görülmemiş bir nizamı ve hukuk sistemini ortaya çıkarmıştır. İslam hukukunun temellerini oluşturan bu nizam aslında evrensel ahlakî ilkeri yansıtan normatif kuralları da içermektedir. Sadece Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'an-ı Kerim'in, bizden önceki şariatların da tahrif olunmadan önceki mesajlarıyla aynı özelliklere sahiptir. Nitekim ahlakî ilkelerin evrensel olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim tüm dinlerdeki hukuk sistemlerinin nadir ortak yönlerinden biri de budur. Çünkü kişinin Rabbine karşı görevleri ile hakiki ve hükmi şahıslarla olan münasebetlerini İslam esaslarına göre düzenleyen nizam, axiolojik, finalist ve normatif kurallar yönüyle benzerlik gösterebilir. Ancak son ilahî kitapla temellendirilen ve önceki şariatların uygulamalarından farklı olan İslam hukuku büyük ölçüde tasfiye ederek evrensel bir yapıya dönüşmüştür. Bu bağlamda temel esasları Kur'an ve Sünnet ile belirlenmiş olan İslam Hukuku (الفقه الإسلامي), evrensel bir nitelik taşıyan (الشرع المنزل) ve zamanın değişmesiyle uzmanların (müçtehitlerin) nassa bağlı hüküm çıkarımları (الشرع المؤول) mümkün olduğu için genel geçer bir özellik arz eder.³²

²⁹ Mümtetine 60/8.

³⁰ Ali Şafak, “İslam Hukukunun Tekevvünü ve Tedvini Konusunda Gösterilen Faaliyetler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Haziran 1975), 138.

³¹ Şafak, “İslam Hukukunun Tekevvünü ve Tedvini Konusunda Gösterilen Faaliyetler”, 138.

³² Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Kitapevi, 2019), 32; Mustafa Kelebek, “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 2000), 325-374.

2.3. Hukukun Kaynağı

İnsan, akıl ve iradeye sahip bir varlıktır. Hem iyiliğe hem kötülüğe meyillidir. Bir insan irade ve aklını kötülük kuramına adadığında da iyilik kuramına adadığında da birçok prensip üretebilir. Önemli olan, kendisine bahşedilen bu hasletin gerçek sahibi olan yaratıcıyı, kabullenip kabullenmemesidir. Allah'ın gerçek yaratıcısı olduğunu kabul eden akıl ve iradesini, onun emirlerine (vahye) uygun olarak düzenler. Hayatın akışında, Allah'ın yaratıcılığını ve kullarının hidayet üzere hayat sürmeleri için peygamberleri aracılığı ile vahyini gönderdiğini kabul etmeyenler, insanın ferdi ve toplumsal hayatını aklı ölçü olarak düzenlemek isterler. Bu bakımdan, hukukun iki temel kaynağından bahsedilebilir: Vahiy ve insan aklı.

2.3.1. Vahiy

Kur'ân-ı Kerîm, nüzülü ve insanlığa ulaşması itibarıyla aydınlık ve sağlam zamanlı bir zemine sahiptir. Rasulü Allah, son Peygamber olduğu için, hayatı, bütün insanlığın tanık olduğu bir ortam içinde devam etmiştir. Rasulü Allah'ın son Peygamber oluşunun tabii sonucu olarak, Kur'ân-ı Kerîm de son ilahi kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm, bütün insanlığın hem ferdi hem de sosyal hayatını düzenlemek için indirilmiş son ilahi kitaptır. İslam'ın dışında insan hayatını düzenleyen başka bir din tanımaz. Ancak dinde zorlama yapılamayacağını hükme bağlamıştır. Çünkü insan, Allah'ın kuludur, ama haşa, Allah'ın elindeki bir çubukla yönlendirdiği akılsız bir obje değildir. Akıl ve iradesiyle mükellef bir varlıktır. İslam düşünürlerinin ifade ettikleri üzere vahiy, Allah'ın insanlık için uygun olan yaşama biçimi normlarını peygamberleri vasıtasıyla sabit kararlar ve normatif ilkeler bütünü halinde bildirmesidir.³³ Hukukun kaynağı olarak vahiy, İslam hukukunda temel bir öneme sahiptir. İslam inancına göre, Allah'ın insanlığa gönderdiği vahiyler, Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti olarak iki ana kaynağı oluşturur. Zira vahiy, insanların yönlendirilmesi, adil bir toplumun kurulması ve toplumsal düzenin sağlanması gibi hukuki konularda ilahi bir otorite ve hüküm verme yetkisine sahiptir.³⁴ Kur'an'da bulunan hükümler, insanların Allah'a ve birbirlerine karşı sorumluluklarını belirler ve adaletin sağlanmasını amaçlar. Aynı şekilde, Hz. Muhammed'in sünneti de onun yaşantısı ve uygulamalarıyla hukuki meselelerde örnek oluşturur ve Kur'an'ın hükümlerini açıklar. Kısacası vahiy, İslam hukukunun temelini oluşturur ve İslam toplumlarında hukuki kararların alınmasında ve uygulanmasında merkezi bir rol oynar. İnananlar için vahiy, mutlak bir otorite ve adaletin

33 Nisa 4/163-165. (Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshak'a, Ya'kûb'a, torunlara, İsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebû'u verdik. Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu. Müjdeleyen ve uyarıcı peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir).

34 Mümtehhine 60/8.

kaynağıdır ve hukuki meselelerde rehberlik sağlar. Bu nedenle, İslam hukukunda vahiy, hukukun en önemli ve güvenilir kaynağı olarak kabul edilir.

2.3.2. Akıl

Hukukun kaynağı olarak akıl, insanların mantıklı düşünme, değerlendirme yapma ve doğru kararlar alma yeteneğini temsil eder. Aynı zamanda akıl, hukuk kurallarının oluşturulması, yorumlanması ve uygulanmasında önemli bir rol oynar. Akıl, hukukun kaynağı olarak kabul edildiğinde, hukukun adil, tutarlı ve insan haklarına saygılı bir ortamı oluşturabileceği iddia edilmektedir.³⁵ Bu iddialara göre insanların temel hak ve özgürlüklerine saygı duyan hukuk kuralları, akıl yoluyla değerlendirilir ve belirlenir. Ayrıca, akıl hukuk kurallarının zamanla değişen toplumsal ve kültürel ihtiyaçlara uygun olarak adapte edilmesini sağlar. Ancak farklı insanların çeşitli değer yargılarına ve düşünce sistemlerine sahip olması, akıl yoluyla belirlenen hukuk kurallarının nesnel olmasını zorlaştırabilir. Bu nedenle, hukukun kaynağı olarak akıl, genellikle diğer kaynaklarla birlikte değerlendirilir ve kullanılır. Bu sebeple akıl, hukukun kaynağı olarak önemli bir ilke olmasına rağmen, hukukun diğer temel kaynaklarıyla birlikte ele alınması gereken bir unsurdur. Hukukun adalet ve insani değerlere uygun olarak gelişmesine katkıda bulunan akıl, hukukun evrensel normlarına uygun olarak belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülebilir.

2.3.3. Akıl-Vahiy Uyumu

Akıl birçok fikir üretme kabiliyetine sahiptir. Ancak üretilen bu fikirler, vahiyle, yani Allah'ın koyduğu normatif alanla çelişmediği sürece sosyal değer taşır. İnsan hayatının saadet ve selamet üzere olması için, akli prensiplerin vahiyle çelişmemesi gerekir. Ancak tarih boyunca hukukun kaynağının yalnızca Kur'an ve hadislerde kayıtlı olan Hz. Peygamber'in uygulamalarından mı çıkarılması gerektiği, yoksa akıl ya da bir başka ifadeyle rey yoluyla da yeni hükümlerin ortaya konulup konulamayacağı tartışma konusu olmuştur. Bazı alimler hukukun tek kaynağının nas olduğunu ifade etmelerine karşın bazıları ise hukuk sisteminin oluşturulmasında bireyin aklını serbestçe kullanmasının meşru ve gerekli olduğunu savunmuşlardır.³⁶ Bu ayrım, İslam hukukunun oluşum sürecinde temel bir ihtilaf konusu olmuş ve İslam hukuk usulünün ilkelerinin belirlenmesinde ilahi ve beşerî unsurlar arasındaki tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu konuda en belirleyici usüllerden biri imam Şafî'ye aittir. İmam Şafî'nin (ö. 204/820) yöntemine göre bir yandan vahiy ile ilham edilmiş Peygamber'in sünneti prensibine samimiyetle bağlı kalmış, diğer yandan ise, ilahi vahiy tarafından açıkça veya özel olarak düzenlenmemiş durumlar için hukuk kuralları koymak için bireyin akıl kullanımının gerekliliğini kabul etmiştir.³⁷ Ancak, bu aklın re'y

³⁵ J. Noel Coulson, "İslam Hukukunun Çatışma ve Gerilim Alanlarından Biri Olarak Vahiy ve Akıl", çev. Ferhat Koca, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/3 (Aralık 2003), 344.

³⁶ Coulson, "İslam Hukukunun Çatışma ve Gerilim Alanlarından Biri Olarak Vahiy ve Akıl", 344.

³⁷ Coulson, "İslam Hukukunun Çatışma ve Gerilim Alanlarından Biri Olarak Vahiy ve Akıl", 345.

şeklinde olmaması gerektiğini savunmuştur. Şafîi'ye göre, akıl, Allah'ın iradesinden bağımsız bir hukuk kaynağı olarak kullanılmamalıdır.³⁸ İnsanın davranışlarının nihai amaçları ve hedefleri, Allah tarafından belirlenmiştir ve sadece Allah'ın emrettiği için istenmelidir.³⁹ Bu nedenle, ilahi vahiy tarafından belirlenmiş prensipler karşısında, beşerî akıl tamamen ikincil bir rol oynamalıdır. Onun işlevi, ilahi vahyin belirlediği benzer veya paralel durumlardan çıkarılan prensiplere başvurarak yeni durumları düzenlemektir. Bu süreç, analogi veya kıyas yapma olarak bilinir. Çünkü akıl, ilahi hukukun gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış olmakla birlikte, ilahi vahiyden bağımsız olarak işletilmemiştir. Çünkü ilahi iradenin kabul edilmiş bir beyanı (vahiy) hareket noktası olmalıdır. Bu nedenle, beşerî akıl, ilahi vahiy tarafından belirlenen sınırlar içinde faaliyet göstermiş ve geliştirilmiştir. Akıl, insanı kendine ve çevresine karşı sorumlu kılan, özel yetisi ve ilahi bir mevhıbedir.

3. Cahiliye Toplumunun Sosyal Yapısı ve Hukuku

Cahiliye (الجاهلية) tabiri, İslam risaletinin gelişinden önceki Arap toplumunun “sosyal hayat özelliği”⁴⁰ ile ilgili bir Kur’ân ifadesidir.⁴¹ Mustafa Fayda, Cahiliye Arap toplumunun özelliği ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Nafiz Danışman Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-fâdila* adlı eserine atıfta bulunarak, İslam'dan önceki Arap toplumunun hukuk anlayışındaki egoist yapısına dikkat çeker.⁴² Cahiliye Araplarının hukuk normlarına “hanif kitle”nin etkisi yadsınmaz.⁴³ Ne var ki, hukukun karakteristik özelliğine “müşrik anlayış” hâkimdir. Bu durumda, onlara göre Hukukun kaynağı “Arap akli ve geleneksel örf” diyebileceğimiz bir özellik arz eder. Yazılı metne dayanmayan Dârunnedve kararları bağlayıcıdır.⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîmde, “Câhiliye” kavramına dört yerde işaret edilip farklı yapısı reddedilir. Bunlar da sırasıyla zannu'l-câhiliyye, hamıyyetü'l-câhiliyye, teberrücü'l-câhiliyye ve hükmü'l-câhiliyye'dir. Bu yapıları müstakil başlıklar şeklinde değerlendirmemiz konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

3.1. Zannu'l-câhiliyye (Câhiliye anlayışı):

Zannu'l-câhiliyye, Cahiliye dönemi Arap toplumundaki yanlış inançları, hurafeleri ve önyargıları ifade eden bir kavram olarak değerlendirilebilir. Cahiliye döneminde bu zanlar,

³⁸ Coulson, “İslam Hukukunun Çatışma ve Gerilim Alanlarından Biri Olarak Vahiy ve Akıl”, 344-346.

³⁹ Coulson, “İslam Hukukunun Çatışma ve Gerilim Alanlarından Biri Olarak Vahiy ve Akıl”, 345.

⁴⁰ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17-19.

⁴¹ Âl-i İmrân 3/154; Maide 5/50; Ahzâb 33/33; Feth 48/26.

⁴² Mustafa Fayda, “Câhiliye”, 7/19.

⁴³ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), 16/33.

⁴⁴ Zeydan, *el-Arabu Kable'l-İslâm*, 1/65; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5/475; Fuat Daş, *Câhiliye Döneminde Arap Savaşları* (İstanbul: Hiper Yayınları, 2019), 41; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/363.

aile ilişkilerinden toplumsal düzene, ekonomik faaliyetlerden adalet anlayışına kadar birçok alanda etkili olduğu düşünülebilir. İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte, zannu'l-câhiliyye'ye karşı bir mücadele başlamıştır. İslam, putperestlik gibi batıl inançları reddetmiş, adalet, eşitlik ve insan hakları gibi evrensel değerleri savunmuştur. Kur'ân-ı Kerimde bu kavram, Müslümanlardan bir gurup savaşçıların, Rasulüllah'ın talimatına uymayıp kendi zanlarını ve savaş tecrübelerini üne sürüp farklı davranmaları, Cahiliye zannı olarak nitelendirilmiştir. Burada, İslami hükümlerin ana kaynaktan ayrı düşünülmemeyeceği, iki hukuklu olunamayacağı anlaşılmaktadır.⁴⁵

3.2. Hamiyyetü'l-câhiliyye (Câhiliye Taassubu):

Hamiyyetü'l-câhiliyye, Cahiliye dönemi Arap toplumunda yaygın olan kabilecilik veya taassubu temsil etmektedir. Bu kavram, Cahiliye döneminin karakteristik özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Arap toplumunda, kişilerin aidiyet duygusu genellikle kabilelerine veya otoritelerine dayanırdı ve bu aidiyet duygusu, diğer kabileleri aşağı görme ve kendilerini üstün görme eğilimini beraberinde getirirdi. Hz. Peygamber'in eşitlik ve adalet ilkeleri ile birlikte bu kavram söz konusu toplumda ilga edildi. Nitekim Allah'ın hükümlerini hiçe sayarak başka kuralların sevdalısı ve o yolda yürüme taassubu içinde düşünmeyi Kur'an-ı Kerim kınamakta ve kabul etmemektedir.⁴⁶

3.3. Teberrücü'l-câhiliyye (Câhiliye açık-saçıklığı):

Teberrücü'l-câhiliyye kavramının İslam öncesi Araplarda her ne kadar açıklığı ifade etse dahi aslında iki yönünün olduğu düşünülebilir. Bunlardan birincisi, Cahiliye dönemi Arap toplumunda kadınlara yönelik aşağılayıcı uygulamalardır. Bu uygulamalar genellikle kadınların insan haklarından mahrum bırakılması, onların statüsünün düşürülmesi ve şiddet görmesiyle ilişkilendirilir.⁴⁷ Cahiliye döneminde, kadınlar genellikle ikinci sınıf vatandaşlar olarak görülür ve sıklıkla erkeklerin mülkiyeti veya malı gibi muamele görürdü.⁴⁸ İkinci yönü ise, açık saçıklığı ifade etmektedir. İslam'ın gelmesiyle birlikte, teberrücü'l-câhiliyye'nin her iki yönüne karşı da bir mücadele başlamıştır. Zira İslam'da Müslüman hanımların ve toplumsal anlayışın, yaşayış biçimlerinde, diğer toplumların, bilhassa da Cahiliye adetlerinin etkisinde kalınmaması emredilmiştir. Müslüman hanımların giysilerinde dikkatsiz davranışları Cahiliye toplumundaki açılıp saçılan kadınlara benzetilmiş ve bundan menedilmişlerdir.⁴⁹

⁴⁵ Âl-i İmrân 3/153-154.

⁴⁶ Fetih 48/26.

⁴⁷ Salih b. Sa'd es-Sahmî, *el-Kutûf ed-Devânî fi Şerhi Nûniyyeti'l-Kahtânî*. (Cezair: Dâru'l-mîrâsi'n -nebevî, 1435), 498.

⁴⁸ Sahmî, *el-Kutûf ed-Devânî fi Şerhi Nûniyyeti'l-Kahtânî*, 498.

⁴⁹ Ahzâb 33/33.

3.4. Hükümü'l-câhiliyye (Câhiliye hüküm ve kanunu):

Hükümü'l-câhiliyye, Cahiliye Araplarında yaygın olan ve İslam öncesi dönemin karakteristik bir özelliğini temsil eden Cahiliye yarguları veya adetlerini ifade eder. Bu kavram, Cahiliye dönemindeki haksız, adil olmayan veya insan haklarına aykırı uygulamaları ve hükümleri tanımlar. Cahiliye döneminde, toplumda adalet ve eşitlik gibi evrensel değerler yerine, genellikle kabilecilik, zorbalık ve kişisel menfaatler ön plandaydı. Hükümü'l-câhiliyye, genellikle adaletten uzak, keyfi ve çoğu zaman zalimane uygulamaları ifade eder. Örneğin, kan davaları veya kanın intikamını alma geleneği gibi kabilecilik temelli hükümler, Cahiliye döneminin adalet anlayışının bir yansımasıydı. Ayrıca, kadınların haklarına saygı gösterilmemesi, kölelerin kötü muamele görmesi ve yoksulların ezilmesi gibi durumlar da hükümü'l-câhiliyye'nin birer örneğidir. Özellikle de Cahiliye Arap toplumunda hukuk kurallarının tevhide aykırı olanları ilga edilerek yerine ilahi olan ikame edilmiştir. Tarih boyunca bütün insanlığa, peygamberlerinin Allah'tan aldıkları hükümlere uymaları, İslam toplumunun da hangi halk tabakasından olursa olsun İslami hükümleri kanun yapmaları emredilmiş, aksi davranışların Câhiliye hükümü ile yaşanmış yanlış bir hayat biçimi olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁰

4. Cahiliye Toplumunda Dini ve İdari Otorite

Cahiliye Arap toplumu, Yemen'den Suriye topraklarına kadar bütün Arap yarımadasını kapsayan, Â'd, Semûd, Eyke halkı gibi kendilerine Peygamberler gelmiş kitlenin yaşadığı topraklar üzerinde hayat sürmüşlerdir. Çeşitli din ve kültür birikimi içinde yaşamışlardır. Putperest ve düalist bir inanç kültürü içindeki hayat serüvenlerinde “vahiyy kültürü” konusunda da etkin bilgiye sahip idiler.⁵¹ Özellikle “Hanif dini”⁵² üzere olan kitlenin toplum üzerinde etkin bir konumu vardı. İbrahim Aleyhisselam'dan önce bölgeye gönderilen, Hûd, Sâlih ve Şu'ayb peygamberlerden gelen tevhid inancı hem dinî duyguları hem de temizlik ve ibadet anlayışlarında etkisini sürdürmekteydi. Tabi ki “Haniflik” tevhidi dinlerin etkisi en ileri düzeyde olanıydı.⁵³ İslam medeniyetinde olduğu gibi, toplumunda da Ka'be, kutsaldir, merkezi ve çevresine faik bir yapı arz eder.⁵⁴

Cahiliye Arap toplumunda, bütün organlarıyla teşekkül etmiş bir devlet anlayışı yoktu. Toplum kabilelerden oluşuyor, her kabilenin bir başkanı bulunuyordu. Kabile bireyleri

50 Mâide 5/46-50.

51 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Târîhü't-Taberî, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl el-İbrahim (Mısır: Dâru'l-Ma'rife, t.y.) 1/216.

52 Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.), 8/265.

53 İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/76; Âlûsî, Bulûğu'l-Ereb, 2/190; Ya'kûbî, Târîhü'l-Ya'kûbî, 1/256; Cevâd Ali, el-Mufasssal, 1/195, 6/210; Nâsır b. Muhammed Abdullah, Â'dâtu Ehli'l Cahiliyye (Beirut: Dâru'l-Çavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 2019), 86; Recep Uslu, “Hums”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/364.

54 Nâsır b. Muhammed Abdullah, Â'dâtu Ehli'l Cahiliyye, 227.

arasında sıkı bir bağ vardı. Öyle ki, kabile üyesi zalimde olsa mazlum da olsa ona yardım edilir ve korunurdu.⁵⁵ Kabilenin töresi hukukun kaynakları arasındaydı.⁵⁶ Her kabile kendi içinde otonom bir yapıya sahip olmakla beraber,⁵⁷ önemli kararların alındığı üst yetkili bir meclisleri yani “Dârunedve” vardı. Cahiliye Araçlarının ortak kararlarına dair en önemli örneklerden birisi, Mekke şirk yönetiminin, Risaletin ilk yıllarında Müslümanlara karşı boykot kararlarıdır. Buna göre: Mekke’de İslâmiyet’in yayılmaya başlamasıyla, “*Cahiliye müşrik yönetimi*” Müslümanların direncini kırmak amacıyla bir ferman çıkarmış ve Ka’benin duvarına asmıştır. Burada, Ka’be’nin duvarına asılan metinlerin, önemli bir kanun niteliği taşıdığı bilinmektedir. Benzer bir uygulama, Necâşî’nin muhacirleri teslim etmeyeceğini Kureyş heyetine bildirmesiyle, Müslümanlara karşı öfke ve kinlerini yansıtan bir ferman daha yazmışlar ve Ka’be duvarına asmışlardı. Bu fermana göre Müslümanlarla evlenilmeyecek, ticaret yapılmayacak, kesinlikle bir araya gelinip konuşulmayacak ve onlara temel gıda maddesi verilmeyecekti.⁵⁸

5. Dârunedve ve Günümüz Demokratik Sistemle Benzerliği

İslam öncesi Arap toplumunda temel yapı taşlarından kabul edilen kabilevî yaşam, aynı atadan gelen fertlerin bir araya gelmesiyle oluşuyordu.⁵⁹ Ancak kabileler arasında kan bağı olmasa da çeşitli yollarla akrabalık bağları kurulabiliyordu. Her kabile, eşit haklara sahip olan üyeleri arasından seçilen reisler tarafından yönetiliyordu. Ancak bu reisler, mutlak otoriteye sahip kral gibi değillerdi. Daha çok istişareler sonucunda karar alır ve anlaşmazlıkların çözümünde hakemlik yaparlardı. Reisler, kabileyi temsil ederler ve kabile toplantılarını yönetirlerdi. Ayrıca diğer kabilelerle ilişkilerde bağlı olduğu nesebini temsil eder, Savaş ilan etmek, barış anlaşmaları yapmak, diyet ödemek, misafirleri karşılamak ve ağırlamak gibi görevler de reisler tarafından yerine getirilirdi.⁶⁰ Bu reislerin günümüz ifadesiyle bir parlamento diye isimlendirebileceğimiz bir meclisleri vardı. Zira söz konusu dönem de dahi siyasi gelişmelerde istişare kavramı önemli bir yer tutmaktaydı. Biz de bu çalışmamızda İslam öncesi Araçlarının ilk meclisi olarak ifade edebileceğimiz Dârunedve’nin tarihsel sürecini Kusay b. Kilab’tan başlatmamızın konunun daha iyi anlaşılacağına imkân sağlayacağı kanaatindeyiz.

55 İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 35-40; Hüseyin Baysa, Hukuku Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 36-38.

56 Mahmûd Şükrî, Bulûğu’l-Ereb fî Ma’rifeti Ahvâli’l-‘Arab, thk. Muhammed Muhammed Behcet el-Eserî (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2009), 1/363; Daş, Câhiliye Döneminde Arap Savaşları, 41.

57 Cevâd Ali, el-Mufassal, 6/242.

58 Belâzurî, el-Ensâb, 1/ 270; Hamidullah, İslâm Peygamberi, 109.

59 Adem Apak, “İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Sivasetinin Oluşumu”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/10 (2001), 178.

60 Apak, “İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Sivasetinin Oluşumu”, 179.

Kureyş'in atası olarak bilinen Kusay b. Kilab, Huzâa kabilesiyle yaptığı mücadele sonucunda Mekke'nin idaresini ele geçirince Kureyş kabilesine mensup farklı grupları bir araya getirerek yerleşik hayata geçirmiştir.⁶¹ Bu hakimiyet ile birlikte o dönemde var olan Sidâne, Sikâye, Hicâbe gibi önemli görevleri de kendi uhdesine katmış, bazı Arap kabilelerinin elinde bulunan dinî görevleri ise değiştirmemiş ve onlara bırakmıştır.⁶² Yaklaşık olarak 440 yılında Kâbe'nin kuzeyine Dârünnedve adı verilen günümüz meclis binası olarak da ifade edebileceğimiz bir toplantı yeri inşa ettirmiştir.⁶³ Çoğunlukla asillerden oluşan bu mecliste savaş ve barış gibi siyasi kararların yanı sıra, nikâh törenleri ve ergenlik çağına gelmiş kızların törenleri yapılırdı.⁶⁴ Kısacası Mekke'de hem siyasi hem de kültürel bir otorite haline gelen Dârünnedve'de önemli kararlar alınırdu.⁶⁵ Bu yönüyle Cahiliye Arap toplumundaki kabile reislerinin şahsi ve idari tasarruflarının hukuki nitelik taşıması, Dârünnedve sisteminin temelini oluşturur.⁶⁶ Zira Dârünnedve kararları kabile reislerinin ortak kararı olduğu için bir anlamda "tanrısal yetki" kullanımı niteliği taşıyordu. Zira bu meclisin kararları, Allah'ın emirlerini bile değiştirecek güçte bağlayıcı ve tanrısal yetkiyle çıkarılmış kararlardı.⁶⁷ İnsanın Allah'ın kulu olması, onun özgürlüğünü yok eder mi, sorusu özellikle 90'lı yıllarda bilim çevresinde tartışılmış, aksine İslam'ın insan fiilinin özgürce kullanılmasına imkân verdiği sonucuna varılmıştır.⁶⁸ Ancak, İslam Hukukunun sistematik yapısı sui-jenerist bir özellik arzettiği için, başka sistemlerden etkilenmez. İslam fihhının, Cahiliye hukukundan etkilendiği izlemi uyandıracak bir var sayım, bilimsel olarak kabul edilemez.⁶⁹ Günümüz demokratik sistemine kısmen benzeyen yönlerinden biri Dârünnedve'de her Kureyş boyundan gelen temsilcilerin eşit katılımı ve görüşlerin serbestçe ifade edilmesi, demokratik bir tartışma ve karar alma sürecinin varlığını işaret eder. Bu mecliste alınan kararlar, kabile veya aile liderlerinin tek başına otoritesine dayanmaz; aksine, topluluk içindeki çeşitli temsilcilerin katılımıyla oluşan bir uzlaşma sonucunda belirlenirdi. Benzer şekilde, günümüz demokrasilerinde de karar alma süreçleri genellikle temsilcilerin katılımıyla gerçekleşir ve çeşitli görüşlerin tartışılmasına dayanır. Bu bakımdan, Dârünnedve'nin demokratik bir toplum yapısının erken bir örneği olduğu ve günümüz demokratik sistemlerle bazı benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Bu yönüyle de

61 Ethem Ruhi Fıçlalı, "Dârünnedve", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/555.

62 Fıçlalı, "Dârünnedve", 8/556.

63 Fıçlalı, "Dârünnedve", 8/555, 556.

64 Fıçlalı, "Dârünnedve", 8/556.

65 Fıçlalı, "Dârünnedve", 8/556.

66 Cevâd Ali, el-Mufasssal, 6/242, 5/292, 316, 7/231.

67 Tevbe 9/37.

68 Prof. Dr. Salih Akdemir, Kur'an'ın insan fiilinin özgürlüğünü kabul ettiğini, bu yüzden de İslam'da demokrasiye uygun bir yönetim biçimi olduğunu dile getirmiştir.

69 Zekeriya Erkut, Câhiliye Dönemi Ceza Hukuku ve İslâm Ceza Hukukuna Etkisi (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2022), 74.

İslam öncesi Arap toplumunda her ne kadar mutlak manada parlamentodan söz edemesek dahi buna benzer bir sistemin var olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Cahiliye dönemi Araplarının hukuk sistemi, genellikle geleneklere ve kabile liderlerinin kararlarına dayanıyordu, ancak bu sistem belirsiz ve tutarsızdı. Toplumsal düzenin sağlanması ve anlaşmazlıkların çözülmesinde kabile liderleri ve yerel adetler belirleyici rol oynarken hukukun nesnel bir temeli ve yazılı bir düzeni yoktu. Tarihsel olarak, Fir'avnî sistem, Roma Hukuku ve Cahiliye müşrik sistem gibi farklı hukuk sistemleri bu özellikleri farklı şekillerde yansıtmıştır. Ancak günümüzde, modern hukuk sistemleri, evrensel ilkeler ve insan haklarıyla uyumlu, daha yapılandırılmış bir yapıya doğru evrilmiştir. Bu evrim, hukukun daha adil, tutarlı ve erişilebilir olması amacını taşır. Bu dönemde hukukun temel kaynakları arasında gelenekler, kabile liderlerinin kararları ve yerel uygulamalar ön plandaydı. Ancak, bu kaynaklar genellikle belirsiz ve tutarsızdı ve hukukun nesnel bir temeli ve yazılı bir düzeni yoktu. Bununla birlikte, özellikle Dârunnedve gibi merkezlerde alınan kararlar ve meclislerdeki tartışmalar, günümüz demokratik sistemlerle bazı benzerlikler taşımaktadır. Her Kureyş boyundan gelen temsilcilerin eşit katılımı ve serbest görüş ifadesi, demokratik bir tartışma ve karar alma sürecinin erken bir örneğini oluşturuyordu. İslam öncesi Arap toplumunda hukukun kaynağına dair yapılan bu incelemeler, günümüz hukuk sistemlerinin evrimi ve gelişimi açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Mekke'de önemli bir siyasi ve kültürel otorite olan Dârunnedve, Cahiliye dönemi Arap toplumundaki kabile reislerinin şahsi ve idari kararlarının hukuki niteliğini taşıırken, aynı zamanda toplumun ortak kararı olan kararlarla "tanrısal yetki" kullanımı niteliğini sergiliyordu. Bu meclisin alınan kararları, adeta Allah'ın emirlerini değiştirebilecek güçte ve bağlayıcı bir nitelik taşıyordu. İnsanın özgürlüğünü Allah'ın kulu olmasıyla sınırlanıp sınırlanmadığı tartışması, bilim çevrelerinde 90'lı yıllarda yoğun olarak gündeme gelmiştir. Ancak İslam'ın insanın fiilinin özgürce kullanılmasına imkân verdiği sonucuna varılmıştır. İslam Hukuku'nun suijenerist yapısı, diğer sistemlerden etkilenmediği için, Cahiliye hukukundan etkilendiği izlenimi bilimsel olarak kabul edilemez. Dârunnedve'nin günümüz demokratik sistemine kısmen benzeyen yönleri, her Kureyş boyundan gelen temsilcilerin eşit katılımını ve serbest görüş ifadesini içerir. Mecliste alınan kararlar, tek bir liderin otoritesine dayanmaz; aksine, topluluktaki farklı temsilcilerin katılımıyla oluşan bir uzlaşma sonucu belirlenirdi. Bu özellikler, günümüz demokrasilerinde temsilci katılımına dayalı karar alma süreçlerine benzerlik gösterir. Dolayısıyla, Dârunnedve'nin demokratik bir toplum yapısının erken bir örneği olduğu ve günümüz demokratik sistemlerle bazı benzerlikler taşıdığı söylenebilir. İslam öncesi Arap toplumunda, mutlak manada bir parlamentodan bahsedilemeye de benzer bir sistemin var olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu tür toplumsal yapılar, çeşitli dönemlerde insanlığın demokratik ilkelere doğru evrilmesinde önemli bir rol oynamış olabilir.

İnsan, kendi doğasında hem iyilik hem de kötülük eğilimleri taşıyan bir varlık olarak şekillenir. Akıl ve iradeyle donatılmış olan insan, bu nitelikleriyle birlikte, çevresine ve kendi iç dünyasına etki eden bir dizi prensip geliştirebilir. Ancak, bu prensiplerin ne yönde olacağına dair belirleyici unsur, insanın gerçek yaratıcısını kabullenip kabullenmemesidir. İnsan, kendisine verilen akıl ve iradeyi, Allah'ın varlığını ve emirlerini kabul ederek düzenlerse, bu durumda yaşamını doğruluk ve adalet ilkelerine göre yönlendirir. Ancak, Allah'ın varlığını ve O'nun insanlara gönderdiği hidayeti kabul etmeyenler, sadece akıl ve mantık ilkelerine dayalı olarak kendi hayatlarını ve toplumlarını şekillendirmeye çalışırlar. Bu bağlamda, hukukun kaynaklarına baktığımızda, vahiy ve insan aklı gibi iki temel unsuru göz önünde bulundurmak gerekir. Vahiy, insanlara rehberlik eden ve doğru yolu gösteren ilahi kaynaktır. Bu vahiy, Kur'an gibi kutsal metinler aracılığıyla insanlara iletilir. İnsan aklı ise, düşünme ve muhakeme yeteneğiyle donatılmıştır ve hukukun belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Ancak, hukukun temel kaynaklarını belirlerken, vahiy ve akıl arasında bir denge kurulmalıdır. Her ikisi de insanın doğru yolu bulmasına yardımcı olabilir. Dolayısıyla, hukukun oluşturulmasında hem vahiy kaynağına uygun olma hem de akıl ve mantık prensiplerine dayanma gerekliliği vardır. Bu dengeyi sağlamak, adil ve sürdürülebilir bir hukuk sisteminin temelini oluşturur. İnsanın hem bireysel hem de toplumsal hayatında bu dengeyi kurabilmesi, barış ve adaletin sağlanması açısından hayati öneme sahiptir.

Kaynakça | References

- Abdulkerîm, Halîl. *el-Arab ve'l-Mer'etu, Hafriyyetün fi'l-İstîri'l-Muhayyem*. Beyrut: Dâru'l-intişârî'l-Arabî, 1998.
- Abdullah, Nâsir b. Muhammed. *Â'dâtu Ehli'l Cahiliyye*. Beyrût: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 2019.
- Ali, Cevâd. *el-Mufassal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin Mektebetü'n-Nehda, 1969.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî. *Bulûğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvâli'l-Arab*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Apak, Adem. “İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Sivasetinin Oluşumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/10 (2001), 178.
- Baysa, Hüseyin. *Hukuku Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbu'l-Esrâf*. Thk. Riyâd Ziriklî Süheyl Zekkâr. Beyrut: Daru'l Fikr, 1417.
- Coulson, J. Noel. “İslam Hukukunun Çatışma ve Gerilim Alanlarından Biri Olarak Vahiy ve Akıl”. çev. Ferhat Koca. *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 3/3 (Aralık 2003), 344.
- Daş, Fuat. *Câhiliye Döneminde Arap Savaşları*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.
- Demir, Ömer vd. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hallaf, Abdulvehhab. *İlmu usuli'l-fikh*. Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslamiyye, 2002.
- Hudarı, Muhammed. *Târihu't-teşrîi'l-İslamî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî İbn Hişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye, thk. : M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî. Kahire: y.y., ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418.
- İlbars, Emre. “Muhammed Reşid Rıza'nın el-Vahyu'l-Muhammedî Eseri Bağlamında Peygamber Tasavvuru ve Islah Düşüncelerinin Değerlendirilmesi”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkileri Merkezi Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 239.
- İnan, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2009.
- Kelebek, Mustafa. “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 2000), 325-374.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Kitapevi, 2019.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Thk. Mustafa es-Sakka. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1405.
- Kuzgun, Şaban. “Hanîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb. *Nihâyetu'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Thk. Dr. Ali b.

- Mulhim. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- Ruhi Fıçlalı, Ethem. “Dârünnedve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 8/555. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sahmî, Salih b. Sa'd. *el-Kutûf ed-Devânî fi Şerhi Nûniyyeti'l-Kahtânî*. Cezair: Dâru'l-Mîrâsi'n-Nebevî, 1435.
- Sahmî, Salih b. Sa'd. *el-Kutûf ed-Devânî fi Şerhi Nûniyyeti'l-Kahtânî*. Cezair: Dâru'l-Mîrâsi'n-Nebevî, 1435.
- Sarıçam, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”. *Milel ve Nihal* 11/1 (Nisan 2016), 9-50.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı”. *Milel ve Nihal* 13/1 (Ağustos 2016), 71-109.
- Şafak, Ali. “İslam Hukukunun Tekevünü ve Tedvini Konusunda Gösterilen Faaliyetler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Haziran 1975), 138.
- Şehristânî, Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413.
- Şükrî, Mahmûd. *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*. Thk. Muhammed Muhammed Behcet el-Eserî. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Târîhü't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl el-İbrahim. Mısır: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Umur, Ziya. *Roma Hukuku*. İstanbul: Üniversiteler Matbaası, 1970.
- Uslu, Recep. “Hums”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/364. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Varıcı, Adem. *Câhiliye Devrinde Bedeviler ve Sosyo-Kültürel Hayatları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2023.
- Zekeriya, Erkut. *Câhiliye Dönemi Ceza Hukuku ve İslâm Ceza Hukukuna Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2022.